

SABOT UL-OJIZINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Mahammadjonova Umidaxon Jahongir qizi

Farg'ona davlat universiteti, filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada So'fi Olloyor qalamiga mansub "Sabot ul-ojizin" asarining o'ziga xos badiiy-uslubiy, ma'naviy-axloqiy hamda tasavvufiy yo'nalishda yaratilgan pandnoma sifatidagi jihatlari yoritiladi. Asarning xalqchilligi, tilidagi ravonlik, pand-nasihatning musalsalligi, didaktik mazmunning kuchliligi, ruhiy kamolotga yetaklovchi g'oyalar va tasavvufiy tafakkurning sodda ifoda qilinishi uning betakrorligini belgilovchi asosiy xususiyatlari sifatida ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Sabot ul-ojizin, So'fi Olloyor, o'ziga xoslik, axloqiy pandnoma, tasavvuf, ma'naviyat, ruhiy poklanish, badiiy uslub, eski o'zbek adabiyoti.

Sabot ul-ojizin asari So'fi Olloyor ijodining eng pishiq, eng ko'p o'qilgan va xalq orasida mashhur bo'lgan pandnomalaridan biridir. Uning o'ziga xosligi avvalo mazmunida emas, mazmunning berilish uslubida yaqqol seziladi. Muallif og'ir tasavvufiy g'oya va ruhiy tushunchalarni murakkab falsafaga solib yubormaydi, aksincha sodda, ravon, xalq tushunadigan tilda ifoda etadi. Shu bois asar ko'p asrlar osha omma ongiga singib kelgan, madrasa va ziyo talabchilarining qo'llanmasiga aylangan. Asarning eng muhim xususiyatlaridan biri — undagi nasihatlar uzluksiz, musalsal holda davom etishi va bandaning ruhiy tarbiyasiga yo'naltirilganligidir. Sabot ul-ojizin insonni avvalo nafsni yengishga, o'zini anglashga, ichki poklik va halollikni hayot mezoniga aylantirishga chorlaydi. So'fi Olloyor sabr, shukr, qanoat, tavozu, halol mehnat, ilmlilik kabi fazilatlarni bandaning haqiqiy boyligi deb biladi. Bu fazilatlarning har biri alohida tushuntiriladi, misra va hikmatlarda fikr o'tkirligi seziladi, bu esa asarni pandnomalar orasida yuksak maqomga ko'taradi.

Sabot ul-ojizinning yana bir o'ziga xos jihati — undagi badiiy-uslubiy mukammallikdir. Aruz vaznining izchilligi, she'riy ohangdorlik, tashbeh, istiora, tazod kabi san'atlarning ko'pligi asarni estetik jihatdan boyitadi. Muallif so'z tanlashda

nihoyatda nozikdir, har bir iborada ma'no, tarbiya va ruhiyat uyg'unlashadi. O'quvchi nafaqat fikran, balki ruhiy jihatdan ham silkinadi — nasihat o'qibgina qolmaydi, his qiladi, o'zini ko'radi, o'rganadi. Asar tasavvufiy pandnoma bo'lsa-da, faqat zohidlik yo'liga da'vat bilan cheklanmaydi. Unda dunyo va oxirat muvozanati, ilm va amal birligi, bandaning iymoni bilan odobi uyg'unligi haqidagi qarashlar yuksak badiiy saviyada talqin etiladi. Shuning uchun Sabot ul-ojizin bugungi kun o'quvchisi uchun ham qadri yo'qolmagan — uning hikmatlari vaqt bilan eskirmaydi. Har bir avlod bu asardan o'ziga tegishli ma'naviy xulosani topadi.

O'zbek adabiyoti tarixida diniy-ma'rifiy g'oyalarini Ahmad Yassaviy va Sulaymon Boqirg'oniydan so'ng ko'plab ijodkorlar, jumladan, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Ubaydiy, Mashrab va boshqalar kengroq ta'riflashga erishdilar. So'fi Olloyorning o'ziga xos xizmati shundaki, ilmiy-ma'rifiy, diniy tasavvufiy fikrlarni turkiy sodda uslubda, xalq onmmasiga yaqin adabiy-badiiy shakllarda ifodaladi. Agar Ahmad Yassaviy va Sulaymon Boqirg'oniy o'z fikrlarini badiiy adabiyotning g'azal, muxammas, shuningdek, "hikmatlar" shaklidagi she'rlar orqali ifodalashga erishgan va ayrim masnaviy she'rlarini yaratgan bo'lsalar, So'fi Olloyor lirik she'riy shakllardan keng foydalangan holda, bu ta'limotni targ'ib qiluvchi to'rt yirik masnaviy – "Masalakul-muttaqiyn" (taqvolilar maslagi), "Murodul-orifin" (Oriflar murodi), "Maxzanul-mute'in" (Mute'lar xazinasini), "Sabotul-ojizin" (Ojizlar saboti)ni yaratdi. So'fi Olloyor hayoti va ijodiga oid tadqiqotlar olib borgan olim Sh.Sirojiddinov ijodkor asarlari u yashagan davr va muhit hayoti bilan bog'liq holda o'rganilishini ta'kidlaydi, shuningdek, So'fi Olloyor asarlarida bo'rtib ko'rinuvchi ilohiyot bilan bog'liq qarashlarni bugungi ta'lim – tarbiya jarayoni uchun naqadar qimmatli ekanligiga alohida e'tibor qaratadi. Matnshunos olim Rashid Zohidovning ta'kidlashicha, "Sabotul-ojizin" yaratilgan davr o'zbek tili tarixida ham alohida xususiyatga ega. XIV-XVII asrlarga oid manbalarda (Xorazmiy, Sakkokiy, Atoiy, Lutfiy, Navoiy, Fuzuliy, Muhammad Solih, Bobur asarlarida) eski o'zbek tilining leksik-grammatik va uslubiy imkoniyatlari nihoyatda kengligi va rang-barangligi bilan to'laligicha namoyon bo'ladi. XVII asrdan keyingi o'zbek tilida yaratilgan asarlarda ma'lum sabablarga ko'ra, yuqorida ba'zi til imkoniyatlari yuqori darajada aks etmagan.

“Sabot ul-ojizin” til tarixining biz shartli ravishda ajratgan mana shu ikki muhim davrning tutash joyida yaratilgan asardir. Olimning fikricha, asarni ilmiy-ma’rifiy asar sifatidagi qiymatini aniqlashda uni faqat bir fan tarmog’i doirasida qaramaslik lozim. Ya’ni biz “Sabotul-ojizin” asarini ham adabiyotshunoslik nazariyasi nuqtayi nazaridan, ham tilshunoslik nuqtayi nazaridan, ham aqoid ilmi nuqtayi nazaridan ilmiy-nazariy o’rganishimiz mumkin. Asar har bir fan tarmog’i uchun bir butun ilmiy manbadir. Shu jihatdan u ilmiy asardir. “Ma’rifiy” asar deyilishini ham olim juda asosli ravishda tushuntirishga harakat qiladi, “Sarlavhadagi “ma’rifiy” so’ziga beriladigan ta’rif esa “ma’rifat” tushunchasining asl ma’nosini anglashga bog’liq. “Ma’rifat” so’zi lug’atda tanimoq, bilmoq ma’nolarini anglatadi. Ammo ilm so’zi anglatgan bilish bilan ma’rifat so’zi anglatgan bilish o’rtasida farq bor. Ma’rifat deganda narsaning belgilarini (sifatlarni) idrok qilish tushunilsa, ilm orqali bilishda narsaning o’zini (zotni) idrok qilish tushuniladi. Boshqacharoq aytilsa, ilgari xabardor bo’lmagan narsani keyin bilish ma’rifatdir. Shuning uchun “ma’rifat” so’ziga o’zakdosh orif sifatini Olohgga nisbatan qo’llab bo’lmaydi. Chunki bexabarlikdan so’ng bilim hosil bo’lishi Yaratuvchiga emas, yaratilganlarga xos sifatdir. Qadim manbalarda, xususan mumtoz adabiyotimizda ma’rifat lafzi orqali Haqni tanish tushunchasi ifodalangan. Keyinchalik tilimizda “ma’rifat” so’zining ma’no doirasi yanada kengaydi. Asl taqozo qiladigan sifatlar aslning o’rnida iste’mol qilina boshladi. Masalan, “ma’rifatli kishi” degan so’zdan endi bevosita Haqni ongli ravishda anglash sifati tushunilmaydi. Balki, “zamonamiz kishisining ma’rifati – ko’p ma’lumotlardan xabardorlik, rasmiy odob etiketlarini o’zlashtirganlik bilan belgilanadi” degan qarash bugun me’yorga aylangan”.

Diniy-ma’rifiy adabiyotni milliy madaniyat boyliklaridan ajratib bo’lmaydi. Chunki har bir diniy obraz va tushuncha zaminida insonni tarbiyalash va uni kamolga yetkazish vazifasi turadi. Shu jihatdan qaraganda, So’fi Olloyor va Alisher Navoiy ijodida qayta sayqallangan ko’plab diniy timsollarning o’ziga xos tarbiyaviy ahamiyati borligi, o’z o’quvchisini qayta topganligining boisi ham shundadir.

Diniy-ilmiy she’riyat ikki jihati bilan amaliy ahamiyatga ega. Birinchidan, u diniy-tasavvufiy ta’limotni targ’ib qiladi, haq talab kishilarning Olohgga bo’lgan e’tiqodini

kuchaytiradi, dinning amaliy shartlarini o'rganishga ko'mak beradi. Ikkinchidan, mazkur she'riyat badiiy ijod maxsuli bo'lib, u shoirning katta iste'dodidan, yuksak badiiy mahoratidan darak beradi. Demak, ilmiy-ma'rifiy asarlar kishiga islomiy ta'limotdan saboq berishi bilan birga kishilarda estetik didni shakllantiradi, tarbiyalaydi. So'fi Olloyor va Alisher Navoiy adabiy merosining salmoqdor bo'lishi unda islomiy ta'limot doirasidagi masalalarning xilma-xil va rang-barang qamrab olinishi bilan belgilanadi.

“Sabotul ojizin”da mavjudotlar ichra eng mukarram va mukammal qilib yaratilgan insonning mohiyati, uning hayotdagi o'rni, ilohiy tartib asosiga qurilgan borliq bilan insonning o'zaro munosabati singari umumbashariy masalalar islomiy nuqtayi nazardan atroflicha talqin qilingan. “Sabotul-ojizin” axloqiy-ta'limiy fikrlar bayon etilgan yetuk asar hisoblansa-da, bunday g'oyani ifoda qilish usuli ko'pchilik asarlardan farq qiladi. Masalan, o'zbek adabiyotining ilk davrlarida yaratilgan asarlar, chunonchi, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig”, Sayfi Saroyining “Gulistoni bit-turkiy”, Nizomiy Ganjaviyning “Maxzan ul-asror”, Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” kabi dostonlarida axloqiy-ta'limiy fikrlar diniy hamda dunyoviy manzaralar (majoziy tasvirlar), kechinmalar orqali berilgan.

Akademik B.Valixo'jayev asar haqida, “So'fi Ollohyorning asarlari, xususan “Sabotul-ojizin”i Sharq adabiyotining mumtoz vakillari bo'lmish Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy ijodiyotlaridagi “Maxzan ul-asror”, “Matla ul-anvor”, “Tuxfat ul-axror”, “Hayrat ul-abror” dostonlaridan ilhomlanish natijasida maydonga kelib, uning tuzilishida (maqolot va hikoyat, masallar) ham, ijtimoiy va axloqiy muammolarning o'rta qo'yilishida ham umumiylik ko'zga tashlanadi. Bunday qarashlar I.Suvonqulov va I. Salohiddinovning kuzatishlarida ham ta'kidlanadi: “So'fi Ollohyor o'z ijodiy faoliyati bilan Yusuf, Xos Hojib, Jaloliddin Rumiy, Haydar Xorazmiy, Alisher Navoiy kabilarning falsafiy dostonchilikdagi an'alarini XVII asrning ikkinchi yarmi va XVIII asrning boshlarida o'ziga xos usulda davom ettirgan mutafakkir shoirdir. Darvoqe, u ilg'or fikrli shoir sifatida mehnatkash va halol inson manfaatlarini Boborahim Mashrab va Turdi Farog'iy darajasida himoya qila oldi. B.Valixo'jayev mazkur maqolasida “Sabotul-ojizin”ning mumtoz shoirlar dostonlaridagi ijtimoiy va axloqiy muammolarning o'rta qo'yilishida umumiylik borligi, ammo bu asarning bajarishi lozim

bo'lgan vazifasi nutayi nazaridan o'ziga xoslik tomonlari mavjudligini ham kuzatadi. "Sabotul-ojizin"ning I.Suvonqulov ta'kidlagan shoirlarning dostonlari bilan ham umumiy o'xshashlik tomonlari mavjud. Umumiylik tomoni shundaki, tilga olingan dostonlarda shoirlarning ijodidagi asosiy mushtaraklik axloqiy-ta'limiy fikrlarni ifodalashda, komil insonni tarbiyalashni bosh vazifa sifatida qarashda namoyon bo'ladi. Bajarilishi lozim bo'lgan vazifasi shundan iboratki, "Sabotul-ojizin"da "Hazrat So'fi Ollohyor ilmi kalom va ilmi fiqhda zikr etilgan masalalarni tushunarli tarzda bayon etib, insonlarning e'tiqodi, imoni, diyonatini mustahkamlashni, ularning o'zligini va Xoliqni tanishlari bilan bog'liq masalalardan so'z yuritishni maqsad qilib qo'yganlar va bu maqsadni muvaffaqiyat bilan amalga oshirganlar"

Sabot ul-ojizinning yana bir o'ziga xos jihatlari — til ravonligi, xalqchilik, nasihatning musalsalligi, tasavvufiy g'oyalarning sodda va chuqur talqini, badiiy uslubning yuksakligi, ruhiy kamolotga undovchi kuchidir. Ana shu xususiyatlar uni nafaqat klassik meros sifatida, balki bugungi jamiyat uchun ham ma'naviy zarurat bo'lib turgan asar sifatida qadrlashga asos beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ilmiy-ma'rifiy asarlar kishiga islomiy ta'limotdan saboq berishi bilan birga kishilarda estetik didni shakllantiradi, tarbiyalaydi. So'fi Olloyor adabiy merosining salmoqdor bo'lishi unda islomiy ta'limot doirasidagi masalalarning xilma-xil va rang-barang qamrab olinishi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Zohidov R. "Sabotul ojizin" asarining manbalari, sharhlari va ilmiy-tanqidiy matninikompleks o'rganish muammolari. F. f. d. diss. – Toshkent., 2018
- 2.Valixo'jayev B. Miyonqol adabiy muhitida So'fi Olloyorning mavqeyi. // "Muloqot" jurnali, 1996, 3-son.
- 3.Ziyouz.com kutubxonasi
- 4.Zohidov R. "Sabotul ojizin" asarining manbalari, sharhlari va ilmiy-tanqidiy matnini kompleks o'rganish muammolari. F. f. d. diss. – Toshkent., 2018

5.Valixo‘jayev B. Miyonqol adabiy muhitida So‘fi Olloyorning mavqeyi. // “Muloqot”
jurnali, 1996, 3-son.

6.Ulug‘ olim va mutasavvuf shoir. – Samarqand: Zarafshon, 2000